

גבולות ארץ ישראל — שאלות דתיות וחינוכיות 'רב שיח'

משתתפים: מרים בלום, שלמה גולדשמידט, הרב עמוס סמואל, מרדכי קורן,
הרב צבי קליימן, ישראל רוזנסון

מרדכי קורן

בימים אלו אנחנו עומדים לפני סיום שנת הלימודים. במשך השנה היינו כולנו שותפים למספר אירועים, ואני מתכוון כמובן לאירועים בחיי הסמינר, ולא לאירועים הגדולים בחיי המדינה. לא אפרט אותם, אך גולת הכותרת של השנה היתה הופעת הביטאון שלנו 'דרך אפרתה א', שבו בלט רב-השיח על דמותו של שמשון. גם בהוצאת הביטאון, וגם בעריכת רב השיח עמדה לנגד עינינו מטרה אחת — אתן! אתן כגגנות, אתן כמורות. לכן נשמח אם תהיה התייחסות ביקורתית אך בונה ומתקנת גם לסימפוזיונים הבאים (אני כבר כולל את זה שעומד להתחיל), וגם לביטאון ולעריכתו. חשוב מאד לכותבים ולעושים במלאכה לדעת אם אמנם הצלחנו, ואם השגנו את המטרה. אתן הייתן לנגד עינינו ואנו סקרנים לדעת מי קראה מי חושבת אחרת, ולמי יש הצעות לשיפור. אנא תגובתכן! נפתח עתה את הסימפוזיון השני על גבולות א", אבל לפני שאני מזמין את הדוברים הרשו לי בשמנו — הצוות — ובשם התלמידות כולן לשלוח תנחומים לחברה יקרה שלנו אראלה ידגר, ששכלה את בנה. כדרכה, אראלה עמדה להיות פעילה בסימפוזיון הזה. מי יתן ובנחמת ציון תנוחם. אני מבקש את ישראל רוזנסון להציג את הנושא.

ישראל רוזנסון

בחרנו את הנושא לדיון מתוך הבנה שהוא רב עניין לכשעצמו, ובלי כל קשר לעמדה פוליטית מעשית, חשוב מאד לגבש לגביו עמדה חינוכית, וזה מחייב כידוע הרבה ידע. אפתח בדברי מבוא כלליים, ואחר כך אעלה בקצרה כמה נקודות לדיון בכל הקשור ליחסנו לגבולות הארץ, מתוך נקודת ראות מקראית. אי אפשר להתעלם מהסיבוך הגדול בנושא הגבולות במקורותינו, יש איזכורי גבולות במקרא, ויש גבולות בספרות חז"ל, וכידוע לכן בוודאי ניתנו לגבולות שמות בהתאם. אינני

רוצה כרגע לעסוק בשאלה ההלכתית ואף איני מוסמך לכך, ויש מי שיתייחס לזה בשלבים הבאים של הדיון. כרצוני לפתוח בשאלת הגבולות המקראיים שהם בוודאי היסוד לכל. ובכן, גם במקרא יש סיכוך! נזכרים גבולות שונים. אזכיר שלושה מפורסמים —

(1) "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני ואת החתי ואת הפרזי ואת הרפאים ואת האמורי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבסי" (בראשית טו' 18-21).

אני סבור שפרשן טוב העוסק בשאלת הגבולות חייב לתת דעתו לכך שהמילה 'גבול' לא נזכרת כאן!! יש כאן עוד פרטים מעניינים, ואחזור לכך בהמשך. ראשית, הבה ונבאר בקצרה, נהר מצרים מקובל שהוא הנילוס ונהר פרת הינו הנהר המפורסם הנושא שם זה במסופוטמיה. חשוב לציין שכגבול לארץ זהו גבול בעייתי מאד לשרטוט! לא ברור כיצד הוא תוחם את הארץ, וליתר דיוק — איזה 'ארץ' הוא תוחם!!

(2) "וידבר ה' אל משה לאמר צו את בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם באים אל הארץ כנען זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה ארץ כנען לגבולותיה" (במדבר ל"ד 2-1).

כאן בא תיאור מפורט ביותר של הגבולות ע"פ ה', אלו גבולות 'ארץ כנען', וכידוע אין בו כל רמז לגבולות ההבטחה! מקובל גם ש'נחלה מצרים' הנזכר שם בפסוק 5, הוא ואדי אל עריש! חשוב לציין ש'ארץ כנען' מובטחת גם לאברהם. אנו נוהגים לדבר על 'גבולות ההבטחה' אך יש לתת את הדעת גם לפסוק "ונתתי לך (לאברהם) ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו את כל ארץ כנען לאחזת עולם..." (בראשית י"ז 8). אגב, ברור, שהגולן נכלל בתוך ארץ כנען המצוירת כאן, וזה מעניין בקשר למה שקורה היום! עם זאת, הירדן הוא הגבול המזרחי מהכינרת דרומה.

(3) "כה אמר אדני ה' גה גבול אשר תתנחלו את הארץ לשני עשר שבטי ישראל יוסף חבלים" (יחזקאל מ"ז 13).

גם כאן נזכר גבול ע"פ ה'! חבלים שנוכרו כאן מלשון 'חבל' — חבל ארץ. השטח המצויר שם כולל חבלים שנכבשו על ידי דוד ושלמה, ועוד! בחרתי להתייחס כאן לגבולות ע"פ ציווי ישיר של הקב"ה. הם המעניינים מבחינה דתית, כאמור ריבוי הגבולות יוצר רושם מסוכך. הסיכוך גדול עוד יותר, אם נזכור, שיש במקרא התייחסות חוזרת ונשנית לענין הרחבת הגבול, וגם זאת ע"פ ה'! כך למשל — "ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך" (דברים י"ט 8) להזכירן, הפסוק קשור לציון ערי מקלט.

"כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר לך ואמרת אכלה בשר" (דברים י"ב 20) וזה קשור לדיני אכילת בשר בארץ. "כי אוריש גויים מפניך והרחבתי את גבולך" (שמות ל"ד 24) קשור לברכת הכתוב: 'ולא יחמוד איש את ארצו בעלותך...' בנקודה זו, מתוך מודעות מלאה לסיכוך הזה, אני מגיע לחלק השני של דבריי — מה הן המסקנות לגבי הגבולות? בנסיין לענות נתייחס בקצרה לכמה נקודות.

(1) הגבולות ע"פ הקב"ה.

ביסוס רעיוני לנאמר לעיל ניתן למצוא בפסוק — "בהנחל עליון גויים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים למספר בני ישראל" (דברים ל"ב 8) מהי המשמעות של גבול ע"פ ה'?

כמובן, ניתן לומר שהגבול בספר במדבר משקף בעצם את התחום של ישות מדינית מסוימת (מה שהרומאים נהגו לכנות 'פרובינציה'), דהיינו, 'כנען' המצרית. כך טען יוחנן אהרונ'י. לא חשוב מהו המקור הריאליסטי לכך, חשוב שיש כאן עניין היסטורי מעשי מאד, שזכה לגושפנקא של מעלה! וזה נותן משמעות דתית גם למושג של הארץ הנשארת! ואכן נאמר — "ויהושע זקן בא בימים ויאמר ה' אליו אתה זקנתה באת בימים והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה, זאת הארץ הנשארת... (יהושע י"ג 1-2) גם בתיאורים של 'פרובינציה' זו הודגש שאלו דברי הקב"ה!! נסכם, בגלל אותה גושפנקא של מעלה ענייני הגבולות האלו מחייבים הענקת משמעות, כשהם גבולות כלליים או מוגדרים, וגם כשהם מופיעים ברשימות שונות הגוררות סיכוך.

(2) היבט אחר של היחס לגבול קשור למימד הלאומי. זכור הפסוק שנאמר בירבעם בן יואש — "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה כדבר ה' אלהי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמיתי הנביא אשר מגת החפר" (מ"ב י"ד 25).

עולה ש'גבול ישראל' הוא מושג ידוע וברור שנשמר היסטורית עוד בימי ירבעם השני!! ועל כן גדול הכעס של הנביא — "כה אמר ה' על שלשה פשעי בני עמון ועל ארבעה לא אשיבנו על בקעם הרות הגלעד למען הרחיב את גבולם" (עמוס א' 13). וכן — "שמעתי חרפת מואב וגדפי בני עמון אשר חרפו את עמי ויגדילו על גבולם" (צפניה ב' 8).

מעשה זה חמור במיוחד על רקע הזהירות היתירה בשמירת גבולם של עמים אלו, שבני ישראל נדרשו לה, וצוו עליה, בספר דברים פרק ב'!!

(3) משמעות רעיונית

לתיאור גבולות באמצעות נהרות דווקא, יש משמעות סמלית. הנהרות מסמלים תרבויות שעם ישראל התרחק מהן, ואפילו צווה להתרחק מהן (מצרים!). כביכול, נרמז כאן שארץ ישראל יכולה להגיע עד לשם ותו לא, אך לא להיות חלק מהארץ הזו, ומהתרבות הכרוכה בה.

זה עניין עקרוני, במיוחד שארץ ישראל ניזונה במי גשמים, שע"פ המסופר בספר דברים משקפים את השגחתו הנסתרת, החשובה כל כך מבחינה דתית, של הקב"ה. לעומת זאת, הנהרות הגדולים במזרח התיכון יוצרים סביבה שונה לחלוטין, גיאוגרפית ותרבותית, ובעקבות זאת דתית, והמסקנה שארץ ישראל אינה כזו. לפי זה, בזהירות רבה הייתי מגדיר את גבולות ההבטחה המתחשבים בנהרות, כגבולות רעיוניים!

עניין רעיוני נוסף קשור לגבולות 'ארץ כנען'. גם המושג 'ארץ כנען' נזכר אצל אברהם, לא רק 'גבולות ההבטחה'! ובכל זאת, 'ארץ כנען' זה מושג מצרי! מה המשמעות? אנו

יודעים שהתורה נאבקה כנגד "מעשה ארץ מצרים", ו"מעשה ארץ כנען" (ויקרא יח' 3). כידוע, יש הרבה הסתייגויות בתורה מהאופי הכנעני של הארץ, המתבטאות ביחס לעמי ארץ כנען. הנה, האופי המצרי של הגבולות רומז להסתייגות גם מ"מעשה ארץ מצרים" הנמשכת גם לכשיבוא העם לארצו.

אשר לקשר לערי מקלט! גם זה עניין מרתק, הרחבת הגבול באה בהקשרים מסויימים, אחד ההקשרים הבולטים והמרכזיים הוא של ערי מקלט, וגם ירושת הארץ באה בספר דברים בהקשר כזה. מה המסקנה? אולי הא בזה תליא! לאמור, הרחבת גבולות קשורה בהתנהגות משפטית צודקת, לא נרחיב, אך אל יהיה הדבר קל בעינינו. אני רוצה לסיים את החלק הזה בשני פסוקי ברכה הקשורים לגבול, "השם גבולך שלום חלב חטים ישיבעך" (תהילים קמ"ז 14). "לא ישמע עוד חמס בארצך שוד ושבר בגבולך" (ישעיהו ס' 18).

ולבסוף הערות חינוכיות.

גבול על פי ה' זה דבר מחייב, אך לא רק מבחינה הלכתית, שבה אני מוסמך לעסוק, אלא גם מבחינה רעיונית כפי שרמזתי.

הסיכון אינו בעיה! אני סבור שהוא כלי להבעת רעיונות מסויימים, שלא על כולם הספקתי לעמוד.

המסקנה הנובעת: חשוב מאד ללמד את ענייני הגבולות במקרא בהקשרם המדויק. את ענייני ההלכה הנובעים מהם יש להשאיר למי שאומנותו בכך!

אני ער לעובדה שכל מה שנאמר כאן הינו בקושי בגדר חומר למחשבה אך חזק עלי ציווי הזמן שמכחיבה המסגרת!

גב' מרים בלום

אני רוצה לפתח חלק מהדברים, ששמענו באופן כללי מישראל, ראשית אתרכו בגבולות ההבטחה.

כמורה הפונה אל מורות העתיד אציין, שכדי להכין את השעור הזה נעזרתי במפרשי המקרא, באנציקלופדיה התלמודית, וכמובן בספרות גאוגרפית אותה אוכיר תוך כדי הסבר. המקורות שאביא יחזרו בחלקם על אלה שישראל הביא. נתחיל מספר בראשית, כזכור, 'נהר מצרים' ו'נהר פרת' מתוים את גבולות ההבטחה, היכן הוא נהר הפרת והיכן נהר מצרים? כמובן, מדובר על אותו פרת עליו שמענו קודם. נהר הפרת הוא נהר ארוך מאד כפי שנאמר, הוא יוצא מתורכיה, עובר דרך סוריה ועירק של היום, ונשפך למפרץ הפרסי. כאן אזכיר דעה מאד מעניינת, שנבין אותה במלואה יותר מאוחר. דעתו של בראוור, שטוען שבפרשת הגבולות לא מדובר על כל הנהר הגדול הזה. לדעתו, הכוונה בגבול הפרת לחלק הקרוב ביותר לים התיכון. זה הידוע בכינוי 'הברך' (צורתו כצורת ברך), והוא גבול מוגדר. 'נחל מצרים' נזכר בפרשת הגבולות. ישראל דיבר על ואדי אל עריש, וזו דעתו של רבי סעדיה גאון, עם זאת, יש דעה אחרת שזוהי הזרוע המזרחית של הדלתא של הנילוס. כזכור הנילוס נשפך לים התיכון בסידרה של זרועות כצורת האות היונית דלתא. במפה רואים את הצורה המשולשת אך יש הבדל בין הדלתא בעבר לדלתא בהווה, פעם היתה לדלתא זרוע מזרחית שנשפכה גם היא אל הים התיכון. הזרוע

הזאת אינה קיימת היום, היא מלאה בטין שהובא ע"י הנילוס. אם זהו אכן נחל מצרים, יוצא שגם הוא קשור לנילוס. או אז אני יכולה לתחום את שתי הפינות של הגבולות. הפינה הצפונית מזרחית בכרך של הפרת, ואת הפינה הדרומית מערבית — הזרוע המזרחית של הנילוס.

רצוי להזכיר את הגבולות במקור שני. בספר שמות מובא הפסוק 'ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר' (שמות כ"ג 31). לצורך המשך הדיון נסיף כמה הערות. ראשית, לגבי ים סוף, אני מתייחסת אליו כאל ים סוף של היום. אני חושבת שדייקתי לגמרי, אבל זה יסייע בידי בהמשך. ב"ים פלשתים" הכוונה לאזור בים התיכון, מול 'ארץ פלשתים'. הנהר הוא כמובן שוב נהר פרת, והמדבר הוא המדבר המזרחי. אני רוצה להדגיש, מדובר במדבר המזרחי — מדבר גדול שמתחיל במזרח של סוריה דהיום, ובמזרח של ירדן דהיום. חשוב שלא לשכוח, שארץ ישראל מוקפת במדבריות גם מדרומה. המדבר שהוא חלק מהנגב, הנמשך מקצה סיני עד לתוככי מצרים. כל זה הינו המדבר, שאנחנו מדברים עליו בספר שמות.

המקור השלישי שיובא בענין הגבולות לקוח מספר במדבר פרק ל"ד — פרק מאד מעניין וקשה. נזכיר רק מספר עניינים בולטים בפרק. בקשר לגבול הדרומי נזכר שם 'נחלה מצרים', וכאמור, אני רואה בו את הזרוע המזרחית של הדלתא של הנילוס. ברצוני לטפל במיוחד בגבול הצפוני, שהוא כמסתבר הבעייתי ביותר, בכל הגבולות של א"י, מכיון שיש לגביו שתי דיעות.

דיעה אחת אומרת שהגבול הוא ברכס שנמצא בצפון החוף של הים התיכון המזרחי, שנקרא 'טורוס אמנוס', תוכלו למצוא אותו באטלס. זהו רכס שנמצא ממש בקצה החוף, ונוגע בים.

דיעה שניה טוענת שארץ ישראל 'נגמרת' לפי הגבולות בהר ההר. זאת בהסתמך על הפסוק, שבו נאמר — 'וזה יהיה לכם גבול צפון מן הים הגדול (הים התיכון) תתאו לכם הר ההר' (במדבר ל"ד 7). השאלה המתבקשת היא — איפה זה 'הר ההר'!

יש מי שאומר שזה אותו 'טורוס אמנוס' בחוף הצפון הרחוק יחסית. ויש מי שטוען, שזה הרבה יותר דרומה. אציין פה רק דיעה אחת, שמדובר כנראה בשלוחה שיוצאת לים, ונקראת 'ראס שקעה'! (לדיון נוסף עיינו באנציקלופדיה התלמודית ערך ארץ ישראל). בהמשך נראה שיש אפשרות לשתי הסברות הללו. בכל מקרה, הגבול הצפוני בהחלט לא ברור!

כאן המקום להוסיף מדרש בענין הגבולות. המדרש הזה מסתדר גיאוגרפית ולדעתי הוא ממש נפלא!

"מן המדבר והלבנון גבולכם ואין המדבר והלבנון גבולכם, ואם כיבשתם — הלבנון גבולכם. מן הנהר גבולכם ואין הנהר גבולכם, אם כיבשתם את הנהר (יהיה גבולכם). עד הים גבולכם ואין הים גבולכם, אם כיבשתם — יהיה גבולכם..." (ספרי, עקב נ"א).

זה מזכיר קצת את מה שישראל דיבר עליו קודם, אם כי במשמעות קצת שונה. כאן המשמעות היא גיאוגרפית כפשוטו ובעזרתו אנחנו מתקרבים יותר ויותר לצורך החשוב כל כך, להכיר היטב את השטח שנחתם ע"י הגבולות המקראיים הללו ולאפיינו. באיזה שטח מדובר?

עוסקים אנו בקו, בגבול, ועליו מדברים כולם, אבל אני רוצה שלא נתמקד בקו עצמו אלא נגיע לשטח, שטח של מה שנקרא — 'ארץ היעוד'.

אם המדרש אומר משפט כמו — 'מן המדבר ואין המדבר גבולכם', 'מן הנהר ואין הנהר גבולכם' — אנחנו יוצרים בכך איזשהו צמצום בשטח, כשהמדבר יכול להיות לכל היותר גבולנו. כדי להבין מהו השטח חשוב להביא עוד מקור שהוא באמת מדהים. הכוונה לרמב"ם בהלכות קדוש החודש (פרק י"ח הלכה ט"ז). כללית מדובר שם על ראיית הירח לצורך קדוש החודש — 'וכל אלו הדברים כשהיו המדינות שבמערב ושבמזרח מכוונות, כגון שהיו נוטות לצפון העולם משלושים מעלות, עד ל"ה מעלות. אבל אם היו נוטות לצפון יותר מזה או פחות — משפטים אחרים יש להן, שהרי אינן מכוונות כנגד ארץ ישראל'.

מה אני לומדת מההלכה הזאת? ארץ ישראל מוגדרת כאן, תוך שמוש גיאוגרפי מודרני ביותר, שהרמב"ם משתמש בו — א"י נמצאת בין שני קווי רוחב! למה הכוונה? א"י נמצאת בין 30 מעלות צפונה למשווה עד 35 מעלות צפונה למשווה מדובר ב-5 מעלות רוחב. להזכירכם, הכוונה ל-550 ק"מ בערך.

עתה, עומדת בפנינו המפה כולה, ולפי המקורות האלה יצרתי איזושהי מסגרת גיאוגרפית קצת יותר מסודרת. באיזה מובן? יש לנו כבר גבולות גיאוגרפיים דרומיים וצפוניים, ללא כל קשר לאתרים ולאזורים ספציפיים.

כאמור, הרמב"ם עסק בענין אחר לגמרי בענין אסטרונומי. הוא הגדיר כאן הגדרה אסטרונומית. אך ניתן להשתמש בכך! המדרש שהזכרנו גם הוא עוזר מאד, כי הוא מוציא את המדבר, בשלב זה, מתוך השטח. המדבר 'בשלב הזה' הוא מחוץ לענין. יותר מאוחר נדון באפשרות להרחבה! אמת, צמצמתי את השטח, אבל מנקודת הראות של ההסבר שהובא היה 'כדאי'!

מכאן, לצד הגיאוגרפי הטוהר. האזור הזה שתחמנו נקרא 'אזור הלבנט'. הוא משתרע מזרחית לחוף המזרחי של הים התיכון. לאזור יש כמה קוים משותפים מבחינה גיאוגרפית וגיאולוגית. הלבנט מאופיין בקו חשוב גיאוגרפי-גיאולוגי שנקרא 'השבר הסורי אפריקאי'. הוא מתחיל בסוריה ונמשך עד למרכז אפריקה. נעסוק באותו חלק הנמצא בתחום 'שיפוטנו'! השבר הסורי אפריקאי מתחיל בימת 'עמק' לרגלי 'הטאורוס אמנוס'. הלבנט כולל את כל אזור חוף הים התיכון שנמצא דרומית לו. כללית זה מתאים לדיעה הראשונה שהובאה, שהטאורוס אמנוס הוא הגבול הצפוני של א"י.

השבר המפורסם הזה ממשיך דרך נהר האורנטוס, בקעת הלבנון, עמק החולה, הכינרת הידרן, ים המלח, הערבה, מפרץ אילת וים סוף, ומעבר לכך דרומה אך זה לא מענייננו. מסקנה פשוטה העולה מכך — הגיאוגרפיה היא זו שקבעה את הלבנט כשטח ייחודי מוגדר העשוי ליצור גבול לארץ ישראל.

השבר הסורי אפריקאי גרם להרמת השטח ממזרח וממערב לו ולהבלטת רכסים, שכיוונם הכללי הוא צפון-דרום. נזכיר חלק מהם בקצור — הרי הלבנון, הגליל והשומרון, יהודה והנגב המוכרים לנו. ממזרח לשבר הסורי אפריקאי ידועים לנו החרמון (שחלקו בסוריה), חלקו בלבנון, וחלקו בישראל), הגולן, הגלעד, אזור מואב ואדום. זהו אם כן הרצף שתוחם את א"י ממזרח.

עתה נציג קו שני, חשוב מאד גיאוגרפית, שתוחם את הלבנט והופך אותו מוגדר מאד מבחינת מורפולוגית גם מחוץ לארץ ישראל של היום. יש בלבנט ארבע רצועות אורך ברורות מאד, שמתחילות ומכילות אזורים גאוגרפיים שונים. במפה רואים את הרצועה הראשונה כל מישור החוף, ואח"כ את אזור ההר המרכזי, אחר כך בא אזור השבר שכולל את עמק הירדן והערבה שלנו, והרצועה הרביעית ממזרח, שכוללת את ההר המזרחי עד למפרץ אילת.

נסכם, הלבנט הוא איזור מוגדר מבחינה גאוגרפית, שאינו כולל את המדבר. זאת הגדרה טובה מבחינה גאוגרפית! ובכל זאת לא הכל פשוט. הנה למשל דמשק — שהיא שוכנת אומנם במדבר מבחינת תנאיה הגאוגרפיים, ובכל זאת מקובל לשייכה ללבנט מכיוון שהיא ניונה משני נהרות חשובים, שאנו מכירים מהתנ"ך 'אמנה ופרפר' הניזונים ממימי הפשרת השלגים ברכס מול הלבנון, שנמצא בוודאי בלבנט. לכן יש טעם לכלול אותה עדיין בתוך הלבנט. כל זה מוביל אותנו להכרת חשיבות הצד האקלימי בלבנט. כאמור, אנו תופסים אותו כיחידה גאוגרפית שיושבת במזרח הים התיכון והנתונים הגאולוגיים והמורפולוגיים הם המאפיינים את כל רצועת האורך הזו. אשר לאקלים, אנחנו נמצאים בחוף המזרחי של הים התיכון, והים התיכון יש לו השפעה חשובה ביותר על האקלים. במה ניכרת השפעתו של הים? גושי האוויר הלחים שנכנסים מהים התיכון אל תוך היבשה, הם האחראים לירידת המשקעים באזור הזה.

'קו גשם' חשוב הוא זה של — 200 מ"מ ממוצע רב-שנתי. הוא חשוב מבחינה אנושית. מקום שיורדים בו פחות מ-200 מ"מ בשנה מוגדר מבחינה גאוגרפית כמדבר. חשוב לציין שהקו הזה אינו קבוע! ומשתנה משנה לשנה.

מפת המשקעים של ארץ ישראל מלמדת שכל האזורים שנמצאים מזרחה לקו 200 מ"מ ודרומה לקו 200 מ"מ, מקבלים בפועל פחות מכמות משקעים זו! הנה הוא אם כן המדבר שלנו, אותו הזכרנו קודם. כל האזורים שנמצאים צפונית לקו הזה או מערבית לו, מקבלים בממוצע הרב שנתי מ-200 מ"מ ומעלה. למשל: ירושלים 500 מ"מ, הר מירון כ-900 מ"מ, החרמון 1500 מ"מ הלבנון עד 2000 מ"מ!

המשקעים הולכים ומתרחבים צפונה, וזה נתון מפורסם אך מעניין ביותר, ופה אני מצטרפת לדברים שישאל אמר. מכיוון שעל ארץ ישראל נאמר 'למטר השמים תשתה מים', צריכים לחפש גשם כדי להגדיר אותה גיאוגרפית, ומדובר בגשם יעיל מ-200 מ"מ ומעלה. מקו גשם 200 מ"מ צפונה ומערכה משק המים של א"י מבוסס אפוא על משקעים. ומשק המים של עירק מבוסס על נהרות, וזה מבחינה גיאוגרפית-אנושית שני עו'מות שונים.

אנו רואים שארץ ישראל של התורה מוגדרת היטב מבחינה גיאוגרפית. אפשר להתווכח על גבולותיה המדויקים, אך היא יחידה מוגדרת היטב מבחינה גיאוגרפית. המדרש ואחריו הרמב"ם, כל אחד בזווית הראייה שלו, הטיבו להבין זאת!

שלמה גולדשמידט

אינני יודע למה אתן מצפות ממני, אחרי הדברים ששמעתי. אני תמיד מרחם יותר על השומעים מאשר על המרצים, ולכן אקצר ואעבור לדבר מה ענייני.

למילה 'גבול' שתי משמעויות בעברית. אחת, קו הגבול עצמו. השני, השטח בתחום הגבול. הכפילות הזו נובעת מכך שבתקופה ההיא לא היו מפות. על כן בעברית של התנ"ך המילה 'גבול' מתייחסת לשני הדברים האלה.

מבחינת, אני רוצה לדבר על 'גבולות', מפני שיש למושג משמעות כפולה ולא ברורה. נוהגים לחשוב שגבול פירושו תמיד קו, ולא תמיד זה כך. אני מעדיף לדבר על המושג המקראי 'ארץ ישראל'. ואני מבקש להדגיש, בניגוד לקודמי. המושג 'ארץ ישראל' במקרא הוא לא מושג אלוהי מופשט! אלא תלוי בצבא הישראלי ובשטח שהוא כובש. יותר מזה, הוזכרה כאן הארץ המובטחת. הביטוי 'ארץ מובטחת' הוא מושג מודרני שלא קיים כלל בתנ"ך. כך גם הארץ היעודה. 'יעודה' היא מילה מודרנית לגמרי. אם כן, נעזוב את המילים הללו ונחזור לתנ"ך. האיזכור הראשון של מה שאנחנו קוראים ארץ ישראל, מופיע בפרק ט"ו בבראשית. האם שם מבטיח ה' משהו? אני חושב ש'שום דבר'! הוא נותן לאברהם ולזרעו ארץ שהיא משתרעת מנהר מצרים ועד נהר הפרת כאשר נהר מצרים זה נהר ממש, ולא סתם גוף מים (ר' סעדיה גאון שחי במצרים ידע להבדיל בין נהר מצרים לנהל מצרים!).

מהו הנהר? הוא קשור למושג שנזכר בכמה מקומות בתנ"ך — ו'עבר הנהר' הוא האזור המשתרע מצידו המזרחי של הנהר, והוא חשוב היות שהתורה 'מתחילה' במסופוטמיה. אברהם יוצא ממסופוטמיה מן המקום, שבו המשפחה נשארה, והוא ממשיך והולך לעבר הנהר, באותו עבר הנהר — נגמרת מסופוטמיה, וכמובן גם אין זו מצרים! כל האיזור הזה ניתן, לא סתם הובטח, לאברהם ולזרעו. לאברהם יש זכור צאצאים רבים. לא הכל זוכרים את שמותיהם, חוץ מי שמעאל כמובן!

ובכן, גם להם ניתנה הארץ הגדולה הזאת. חז"ל חשו בזאת וביטאו זאת כך — 'ארץ שבעה עמים' ניתנה ליצחק ולזרעו, וארץ 'עשרה עמים' הנותרים, שהיא רחבה וגדולה יותר, ניתנה לבני אברהם האחרים. ביטוי אחר לכך 'ארץ זבת חלב ודבש' הינה ארץ שבעת העמים שהיא כאמור המצומצמת יותר. ואילו הארץ של העמים הנותרים שגם היא נתחמת בגבולות הרחבים שבין הנהרות, אינה 'ארץ זבת חלב ודבש'!

אומנם, צאצאיו של אברהם יכולים לשבת גם במדבר הנכלל באזור הגדול הזה, ועליהם למדנו בפרשת חיי שרה — 'ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם' (בראשית כ"ה 6) הנה, בשטח הרחב הזה נכללה גם ארץ קדם. מה ניתן אם כך לישראל? לישראל ניתן גרעין קטן כלכד של כל השטח הזה, אותו גרעין של 'ארץ זבת חלב ודבש', אשר עיקרי הגבול שלו ידועים על פי פרק ל"ד בספר במדבר. כאן מוכרחים לקרוא את הנאמר בספר, וכך מתחילה פרשת ארץ כנען — "כי אתם באים אל הארץ כנען — זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה ארץ כנען לגבולותיה" (במדבר ל"ד 2) נאמר — 'תפול לכם בנחלה' — וכל מה שמסתתר מאחורי המילים האלה הוא 'ארץ כנען בגבולותיה'. בשנת 1936 העלה ד"ר מייזלר, היום פרופ' מור, את הרעיון שהבהיל ממש את העולם המדעי דאז — הוא הבהיר ש'ארץ כנען' זה מושג שהיה ידוע בעולם דאז, אשר קיים כבר מ־1500 לפני הספירה בערך, ובאותה עת הופיע לראשונה במקורות המצריים. זוהי הפרובינציה — 'כנען'. וזו היא גם ארץ כנען הידועה לנו. מאז עסקו בעניין הרבה אנשים, והטילו ספקות, אם המושג באמת

שייך לתקופה הזאת, מתי זה היה וכו', אבל הרעיון שזהו שטח מוגדר בעולם ההיסטורי שהיה שריר וקיים — כל אחד יגיד זאת. מאחר שהדברים מוגדרים היטב, אנחנו בפעם הראשונה יכולים לצייר לנו במפה, שכמובן לא היתה בתקופה ההיא, את הגבולות ומקבלים את 'ארץ כנען' — ההיסטורית-פוליטית לא רק הגיאוגרפית — מול העיניים. על פי המפה הזו — העם היושב בציון אף פעם לא ישב בכל הגבולות האלה!! גם היום כמובן לא יושבים שם, ומתעלמים מהאיזור הצפוני. אין אצלנו היום מפה של ארץ כנען אפילו לצרכים מדעיים, ואני מאשים את משרד החינוך והאוניברסיטאות בכך שבכל מדינת ישראל לא קיימת מפה של ארץ כנען! ולכן אי אפשר ללמוד תנ"ך. כאן אני מגיע למשמעות של ארץ ישראל בתנ"ך.

ישראל רוזנסון הזכיר קודם את 'הארץ הנשארת', מה פירוש? חסרה כאן מלה אחת, 'הארץ הנשארת לכיבוש'! והיא זו המתוארת בפרק י"ג בספר יהושע. אגב, אני מאד כואב שלא מלמדים את הדברים האלה! המדובר כאן בחלק מהארץ שאותו חילקו לשבטים — ולנציגי השבטים. החלוקה הזאת נעשתה ב'שילה' (ראה: יהושע י"ח). וזאת אחרי ששני שבטים חשובים יהודה ויוסף, תפסו כבר את העיקר — את נחלתם במרכז הארץ! החלוקה הזאת לשאר השבטים מתוארת בפרקים הבאים (י"ח-י"ט). ואם נבדוק מה קיבלו שבטי הצפון בנחלתם, נרגיש, שכל החלק הצפוני, זה שקודם התרעמתי על שמתעלמים ממנו במפות, כלל לא חולק! זאת היא הארץ שנשארת לחלוקה, וכאן אנחנו עומדים בפני סימן שאלה גדול, מוזר ביותר! יהושע התעלם מפרק ל"ד שבספר במדבר וההתעלמות נמשכת!

מה הסיבה לכך? מפני שגבולות אלו הינם גבולות של כיבושים אנושיים, והקב"ה לא מתעסק בדברים האלה. כאן מדובר בגבול של עמים ולא של ארצות, וגבול העם באותה עת נסתיים במקום מסוים ומעבר לזה לא חולק. הדברים האלו מאד מסובכים. ועל כן כאן אני רוצה להפסיק! ההתעלמות הזאת מכל אותו הקטע של 'ארץ כנען' שבצפון מלמד שארץ ישראל בסופו של דבר היא מושג אנושי. ההישגים האנושיים קבעו את גבול הארץ שהיא גבול ישיבת העם. בסופו של דבר כל הדברים הללו אינם קבועים, וצריך לדעת זאת.

כל העניין של גבולות עולי בבל גם הוא משהו מאד מסובך. הלא הם תפסו בפועל רק מדינה קטנה! נכון, אחר כך הרחיבה, ובכל מקום שהרחיבו, חז"ל דרשו קיום המצוות התלויות בארץ.

הנה למשל, הברייתא המפורסמת במסכת בכורות — המעמדה על גבולות ההלכה. הלא גם אחרי כתיבתה חלו שינויים! על יד קיבוץ עין הנציב מצאו את הכתובת הגדולה מאד על גבולות ההלכה. זה פחות או יותר מה שנכתב בברייתא שלנו, אבל יש שוני, מפני שחלו שינויים פוליטיים. בזמן שנכתבה הכתובת ויהודים ישבו כעמק בית שאן, חייבו שמיטה שם, למרות שמקודם לכך בטלוה. המסקנה התחזרת ונשנית שהדברים אינם קבועים ואף לא פשוטים. הייתי מאושר לו הייתן יוצאות מכאן בבחינת 'צא ולמד'! (במאמר מוסגר, בהוראת התורה והנביא החל מכתה ב' עד י"ב. צריך פעם לראות את הנושא של א"י. בכללותו בנושא מצטבר, ולעקוב באופן מסודר אחרי הדברים. בכל מקום יש לפתוח את הספר ולבדוק בצורה רחבה ומקיפה).

אני מעוניין לסיים בדוגמא מפסוק אחד. נאמר בדברי הימים-א', בקשר לעניין שנמצא במקורו בשמואל-ב', כשדוד מתייעץ עם העם להעביר את הארון מקרית יערים (סמוך לאבו גוש) לירושלים. "ויועץ דוד עם שרי האלפים והמאות לכל נגיד, ויאמר דוד לכל קהל ישראל... נפרצה נשלחה על אחינו הנשואים בכל ארצות ישראל..." (דברי הימים-א' י"ג 1-3) נשים לב אין כאן ארץ ישראל, יש ארצות ישראל! זה מתאים למה שאמרנו! האם דוד הרחיב את הארץ שבה אנו עוסקים? הוא כבש אפילו עד דמשק! מה עושה הגמרא? הגמרא אומרת שזה היה כיבוש יחיד! הוא כבש עוד חלק שעל פי במדבר ל"ד שיין לארץ כנען! וקודם לא זכה להיכבש. חלק שאנחנו חייבים שם במצוות התלויות בארץ. זאת הארץ שבהמשך נאמר בה "ויקהל דוד את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבוא חמת" (שם 5) 'שיחור' זה אותו 'נהר מצרים', אותה זרוע של הנילוס המזרחי שבה עסקנו, ועד לבוא חמת. האימפריה של דוד הגיעה מכאן עד סוריה וכאן גרו יהודים, והגמרא נותנת לכל המפעל הזה, 'מכה מתחת לחגורה' — וקוראת לו בסך הכל 'כיבוש יחיד'!!

הנה לכם שאלה, שאף פעם לא מצאתי תשובה עליה. אני מפסיק כאן באמצע המשפט ואני מקווה שהבנתם מתוך דברי מה היו צריכים ללמד אתכם ומה אתן חייבות ללמד, ללוות את תולדות עם ישראל מבראשית עד שמואל-א' בעזרת המפה, אני מסיים. תם ולא נשלם!

הרב צבי קליימן

רמזו כאן שהגבולות הם עניין טכני, כביכול שאלה טכנית. אולם השאלה היא: מה הם בדיוק הגבולות, ובעיקר מה כל זה מחייב, ומה אפשר וצריך ללמוד מכך. יש לי הערות לגבי מה שנאמר על ידי קודמי, ורשמתי לעצמי כמה נקודות כדי לחלוק עליהם. למשל, מה שישאל אמר שיש גבולות מדויקים בספר במדבר. ובכן, יש בעניין זה הרבה מחלוקות ומבחינה הלכתית אין זה כלל ברור, ולא כל כך מדויק. עניין נוסף לגבי הגבולות של ספר במדבר, ושלמה דיבר על כך, יש מקומות שבכלל לא נכבשו לא על ידי דוד, לא על ידי שלמה! השאלה מה דינם, ובעקבות זאת, מה דין עבר הירדן שלא הוזכרה שם? אף אחד לא הזכיר כאן את עבר הירדן — האם היא חלק מא"י או לא? לכאורה על פי ספר במדבר אינה חלק מארץ ישראל. אבל מה נעשה עם דברי המשנה? המשנה מחלקת כידוע את ארץ ישראל לשלוש ארצות לגבי דיני שביעית. 'הגליל, יהודה ועבר הירדן'. ומכאן נובע חד משמעית שיש בעבר הירדן קדושה לגבי מצוות התלויות בארץ! והמשנה קוראת לה ארץ ישראל! שלמה וישראל דיברו על הגבולות כגבולות פוליטיים, ואני מנסה רק לתמצת את דבריהם. אבל זה לא בדיוק כך. ואני שואל — מהי המשמעות של גבולות פוליטיים בעניינים הללו? מה בקשר לסיחון ולעוג? הלא היתה מלחמה, וכל השטח הזה נכבש! אם כך, צריך לקחת אותו בחשבון ואין להתעלם ממנו. אסור לשכוח שיש גם קשר בין הגבולות שבספר במדבר לגבולות של אברהם. יש סיבה לכל הגבולות שנימנו כאן, וישראל הרגיש זאת בדבריו באופן כללי, וחשוב להבין שיש סיבות מפורטות גם לגבולות האחרים שלא הזכיר. אני רוצה

להקשות גם לגבי מה ששלמה גולדשמידט קבע, שאם לא כובשים הכל, סימן שזה כבר לא גבול! הנה, דוד המלך לא כבש מיד את ירושלים! כזכור, את יבוס לא כבשו, ובכל זאת היא חולקה האם זה אומר שזה לא היה הגבול? להיפך, צריך ללמוד את דברי המדרש המספר שהקב"ה אומר לדוד 'פלטרין שלך לא כבשת ואתה הולך לכבוש את ארם צובא וארם נהריים'? הקב"ה בא אליו בטענה למה אתה לא כבשת את ירושלים, שהרי היא כמובן בתוך הגבול!

שוחחתי עם הרב מן ההר בנושא הזה, איצין שאני מעריך אותו מאד, ורואה בו בר-סמך בנושא. והוא אומר שבלי ספק לדוד המלך היו מניעים נוספים, חוץ מהמניעים של כיבוש כל א"י. היו מן הסתם עוד הגבלות פוליטיות ומעשיות, למשל, היה להם לכובשי הארץ עניין — וזה מסביר גם את מה שקרה בעבר הירדן — קודם לכבוש את אזורי הישוב. רצונם קודם ליישב את הארץ, ואח"כ מקומות מרוחקים יותר במדבר, שאותם ניתן להשאיר לשלב יותר מאוחר. יש כאן שיקול דעת ולא צריך לפרש שלא רצו לכבוש אחר כך. הגבול הסופי היה חשוב להם מאד.

לכן לא הייתי אומר — שכל הגבולות של הכיבוש היו כך רק בגלל עניין פוליטי זמני, אנחנו מוצאים הרבה עובדות שזה לא בדיוק כך. היו שיקולים שונים וזה לא מערער את הגבולות ה'סופיים' ואת ערכם וחשיבותם, ואין להתעלם מכך.

אבל הנקודה העיקרית מבחינתי, ועליה רציתי לדבר — היא הקשר להלכה. אני חושב שברמה של סמינר, בעת שלומדים מקרא צריכים ללמוד גם את פרקי היהדות שזמנם אחר כך. אחרי המקרא יש כידוע גם משנה וגמרא, יש ראשונים ואחרונים ואחרונים אחרונים וצריך להתחשב בדעת כולם!.

כשאתן לומדות תנ"ך אתן מתבקשות בעצם לכדוק מקורות. אלה דברים מאד מעשיים, אם כך, ודאי שצריך להתחשב בהלכה! האם הרמב"ם לא ידע את העובדות שצוינו פה? הסתכלו בבקשה ברמב"ם. נכון, יש דברים ספציפיים שלא ידע, במיוחד מה שקשור בגיאוגרפיה, אבל עקרונית ידע! קדושת א"י הוא ידע מצויין, ולקח בחשבון את כל העמדות היסודיות. על כן אני אומר שצריכים לאמץ שיטה הלכתית. נכון, על 'אחרונים' אפשר להתווכח. וגם במחלוקת 'ראשון' מול 'ראשון' יש כללים מסויימים, אבל בסך הכל יש לנו דרך סלולה בדבר, שסללו ראשונים, בכל הקשור לקדושתה של א"י וגבולותיה, ומכך אי אפשר להתעלם. ראוי להתחיל מרש"י לבראשית, הקובע שאם יבואו אומות עולם להגיד — 'ליסטים אתם' — אתם גזלתם את האדמה שלנו — נענה בעזרת המלה הראשונה בתורה, ממנה נלמד את דברי הקב"ה שאומר אני בראתי את העולם ואני נתתי את א"י לעם ישראל, ואני בחרתי לכוון את כל זה. קביעה זו מקנה קדושה לארץ. יש גם רמזים לכך בתורה. ליצחק כזכור נאמר 'אל תצא מגבולות א"י', וזה משיקולים של קדושה. מכאן נגיע לגמרא שבה יש לקדושת הארץ פנים הלכתיות — למשל, אם אשה רוצה לחייב את בעלה לעלות לא"י והוא אינו רוצה, היא יכולה לחייב אותו לעשות זאת, או אפילו להכריח אותו לתת לה גט. זאת הלכה שקובעת קדושה. האם כל הפוסקים לא ידעו מה זה א"י, איך ניתן לטעון שהגבולות פוליטיים, האם אין קדושה כאן? בהלכה דובר גם על טומאה על 'ארץ העמים'! וזה מחייב גבולות שקשורים לקדושה. אם כן מי שבא לדבר על גבולות הארץ, אי אפשר שיתעלם לא מראשונים, לא מאחרונים ולא מהפוסקים.

אתן למדתן ויודעות את עדיפות ההלכה בקביעת אורחות חיינו, ואי אפשר להתעלם מכך דווקא בהקשר הזה. איני רוצה להיכנס לענייני קדושה ראשונה וקדושה שנייה. אלו מושגים מורכבים הכרוכים בהבחנות שאינן קלות, אך יש גבולות ומוגדרים והם מחייבים מבחינה הלכתית. הדבר הראשון — מצוות התלויות בארץ: עולי בבל ועולי מצרים כבשו מה שכבשו, אך זה לא מצטמצם לענין פוליטי, אלא מחייב בכל מה שקשור למצוות התלויות בארץ. וקדושת הארץ תמיד נשארת!

זכרו, יש לכן חובה קדושה לנסות לחנך את התלמידים שיכירו ויאהבו את א"י, אלפיים שנה לא יכולנו והיום אנחנו ברוך השם יכולים. ודאי, צריכים להעביר את ההרגשה הזאת של הקדושה של א"י. נכון לגבי גבולות הארץ — יש מחלוקות פה ושם, אבל כל זה נותן הרגשה של קשר לא"י מתוך קדושתה. אני מאחל לכולן להיאחז בא"י ולעזור לשמור על א"י, ובעיקר נתנהג בקדושה בא"י.

שאלה: שרה אלפי

השאלה אם בכלל מישוהו בכל ההיסטוריה היהודית הגיע לארץ המובטחת? אני רואה שיהושע השאיר ביודעין את הארץ. ולא סתם אלא שטח עצום, ואילו דוד המלך שכבש כמעט את הכל לא הכל נתפס באותה קדושה. אם כך עוד לא הבנתי מה זה א"י השלמה! האם זה כולל את עבר הירדן או לא כולל את עבר הירדן, כולל את הנגב או לא? האם זה כולל את אילת? אני מרגישה בסכך! מה אני צריכה לעשות? למה אבוא אני ואלחם על א"י השלמה.

תשובה: שלמה גולדשמידט — את צודקת במאה אחוז — תוציאי עצמך מהרעיון של א"י השלמה. זה מושג מודרני-פוליטי ומודרני. בהיסטוריה יש שינויים גדולים בגבולות. הדברים נתונים לשינויים! לגבי המצוות התלויות בארץ, חייבים לקיימן בתחומים מסויימים לפי ההלכה, אך זה לא קשור ישירות לארץ ישראל השלמה!

תשובה: ישראל רוזנסון — צריך לשרטט את הגבולות ככל שדיענתנו משגת ולא דווקא באמצעות הראשונים. אני מביע פה עמדה אישית, מי שמסתמך על המפות של רש"י וקובע לפיהן את גבולות א"י לא ימצא את ידיו ואת רגליו. אחרי שמסיימים לשרטט את הגבולות, וזה כאמור לא קל, צריך לזכור ולדעת שמאחורי הגבולות האלה מסתתרים תכנים מסויימים. חלקם תכנים הלכתיים מחייבים, וחלקם תכנים רעיוניים. זה ברור לגמרי שכשמציינים את השטח שמנהר מצרים עד נהר פרת — לא משתמש הכתוב שם בכלל במילה גבול. מפני שזוהי התוויה כללית מאוד של שטח, שנאמר בהקשר מסויים, ויש לו, לעניות דעתי, משמעות מסוימת. אפשר לשוחח על המשמעות הזאת ואפשר לדון בה, ולא בכול חייבים להסכים, אבל אני מרגיש בהחלט סוג מסויים של שייכות למושג הגיאוגרפי 'מנהר פרת ועד נהר מצרים'. אבל זה לא אומר בהכרח שאני צריך לשבת שם. המקומות האלה אומרים לי משהו כשאני לומד עליהם. לצערי אני לא יכול להיות בנהר פרת, במלוא הכנות הייתי שמח לראות אותו. יש בכך ערך רב להבנת מושג ההשגחה האלוקית בתנ"ך.

דיברו פה הרבה על מצוות התלויות בארץ — אין בכך חדוש, אבל לעיתים שוכחים

לציין שיש גם משמעות רעיונית לדברים — זה ברור לגמרי שהגבולות של 'מנהר מצרים עד נהר פרת' מתווים לשטח הזה משמעות רעיונית מסוימת, וגם זה חלק מההוויה הדתית שלנו. הגבולות של ארץ כנען הם גבולות הקשורים בחלוקה לשבטים ומשפחות. גרמו שם שאלה הגבולות שהיו צריכים להתחלק לשבטים ולמשפחות. אני מסתכל על הגבולות האלה לפי ההנחיה הזאת. מה זה חלוקה לשבטים — ומהי המשמעות של החלוקה הזו? כל זה קשור לשאלה הכללית יותר — מהי המשמעות הרעיונית של שבטים? וזה עולם רעיוני מלא, ועל כן, סביב הגבולות האלה בנוי עולם מלא. גבולות שבטים וחלוקה לשבטים קשורים להשקפת עולם, וזה לא קשור כלל לשאלה — האם יכול להיות מצב שמחר יחזירו את השטחים, ואם יחזירו, אז מה? אני אפסיק ללמד? אפסיק להתייחס? לפחות, מהבחינה הרגשית והבחינה העיונית — מבחינה של מה הדברים אומרים לי אין זה קשור כלל לעניינו של המצב הפוליטי היום. חשוב להקנות משמעות חינוכית ולא סתם מליצית.

אני חושב שהיתה כאן אי הבנה קטנה בקשר לדברי שלמה שלאורך התנ"ך גבולות נקבעו על פי שיקולים פוליטיים. אני לא יודע אם שמתן לב לדבריו על דוד, וחבל שאיני יכול להתייחס לדוגמא של גזר. זו היא דוגמא מאד מעניינת.

דוד לא הצליח לכבוש מקומות מסויימים משיקולים אנושיים לחלוטין. הוא לא פעל ככובש בגלל סיסמא אידיאולוגית מסויימת, אבל בפועל הגבולות, בין שאתה מצליח לממש את זכותך על הגבולות ובין שאינך מצליח לממש, הגבולות הם בעלי משמעות, ולכן אם שאלת מה לעשות? תשובתי, להכיר את הגבולות האלה היטב, לדעת לאיזה עניין הם שייכים — בין שזה עניין הלכתי ובין שזה עניין רעיוני, ולזכור שתמיד הם רלוונטיים לבחינת דיעות שונות. זו היא תורת א"י!

הרב עמוס סמואל

התקבל כאן הרושם כאילו כל עניין הגבולות הוא עניין תיאורטי. אין להזניח את נתינת הדעת להיבט ההלכתי של שאלת הגבולות. הנה, למשל, כמה שאלות הלכתיות: קיבוץ יטבתה שעל יד אילת — האם נוהגת שם מצוות שביעית? האם חייבים להפריש תרומות ומעשרות מן הפירות הגדלים בשדותיו של קיבוץ זה? אלו שאלות הלכתיות אשר התשובה עליהן קשורה לשאלה אחרת: מהם גבולות ארץ ישראל לענין המחוייבות לשמור את המצוות התלויות בארץ?

גבולות אלה מפורטים בברייתא הקרויה "ברייאת דתחומי ארץ ישראל" והיא מופיעה בתוספתא, מסכת שביעית פרק ד הלכה יא; בספר דברים פרשת עקב פסיקא נא; בתלמוד הירושלמי, מסכת שביעית פרק ו (דף לו עמודה ג). מפה של גבולות ארץ-ישראל על פי ברייתא זו מפורטת באטלס כרטא לתקופת בית-שני, המשנה והתלמוד, עמ' 88. המעיין במפה זו יבחין כי אזור אילת הוא מחוץ לגבולות ארץ-ישראל על פי ההלכה. אין חפיפה בין גבולות ארץ-ישראל על פי מפה זו לבין גבולות ארץ-ישראל על פי המפורט בספר במדבר פרשת מסעי. המחוייבות לשמירת מצוות התלויות בארץ בזמננו באה מכוחה של קדושה שנייה שנתקדשה הארץ על ידי עזרא בתחילת ימי הבית-השני, ואז נתקדשה הארץ בגבולות

מצומצמים יותר. המפה המפורטת באטלס כרטא מבוססת על השערות החוקרים כאשר לזיהוי נקודות היישוב המציאות את הגבולות, המפורטות ב"בריתא דתחומי ארץ-ישראל". הזיהויים אינם ודאיים. לפני שנים אחדות נתגלתה כתובת על גבי פסיפס בשדות קיבוץ עין הגזית, כתובת שמקובל לכנותה 'כתובת רחוב' ואף בה מפורטים — נוסף לתכנים אחרים — גבולות הארץ על פי ההלכה. כל העניין זכה למחקרים מקיפים ולא כאן המקום להרחיב. (הרוצה להרחיב בעניין יוכל להיעזר בשני מחקרים, אשר בנוסף לחידושים, יש בהם גם סיכום למחקרים קודמים: (1) "זוסמן, כתובת הלכתית מעמק בית שאן, תרביץ מג (תשל"ד), עמ' 88-158; (2) ה"ל, ברייתא דתחומי ארץ ישראל, תרביץ מ"ה (תשל"ו), עמ' 213-257). הלכה למעשה, יש לשאול בכל מקום את מורי ההלכה.

ושאלה נוספת: האם מי שגר היום באילת, לנוכח העובדה שהוא גר מחוץ לגבולות ארץ-ישראל על פי ההלכה, האם מקיים הוא במגוריו שם מצוות יישוב ארץ-ישראל? ואף שאלה זו אינה תיאורטית בלבד. הנה הזכיר הרב קליימן את שנאמר במשנה במסכת כתובות (פרק יג משנה יא): "הכל מעלין לארץ-ישראל" אשר משמעותה הממשית היא כי בעל יכול לכופף על אשתו ואשה יכולה לכופף על בעלה לעלות מחוץ-לארץ לארץ-ישראל. נשאלת איפוא השאלה, האם כאשר הצד הכופף (הבעל או האשה) מבקש לגור ביישוב שהוא מחוץ לגבולות א"י על פי ההלכה, כגון באילת או באשקלון, האם גם אז יכול הוא לכפות על בת זוגו (או היא על בת זוגה) לעלות לארץ-ישראל? כאן באה השאלה התיאורטית לידי ביטוי מעשי.

מקובל היום לפסוק כי מפת עולי בבל כפי שהיא מפורטת ב"בריתא דתחומי ארץ ישראל" רלוונטית אך ורק לעניין תיחום המחויבות לשמור מצוות התלויות בארץ, אך לא לעניין תיחום קיום מצוות יישוב ארץ-ישראל. מצוות יישוב ארץ-ישראל נובעת מהקדושה העצמית של ארץ-ישראל, וגם מי שגר באזור שהוא מחוץ לגבולות ארץ-ישראל לעניין מצוות התלויות בארץ, מקיים במקום מגוריו את מצוות יישוב הארץ. בזמנו קבע עיקרון זה הרב קוק לעניין אחר, במבואו ל"שבת הארץ" (עמ' 10). כנגד הרב קוק באו בטענה קשה: איך מבקש אתה להפקיע, על ידי מכירה לנכרי, את החיוב של קיום מצוות שביעית, מתוך מטרה להקל את קיום מצוות יישוב ארץ-ישראל, הרי כיוון שהפקעת את הארץ מקדושתה לעניין שביעית שוב אין באותו מקום מצוות יישוב ארץ-ישראל? במענה לטענה זו קובע הרב קוק: "עצם ישיבת ארץ-ישראל מצד עצמה שקולה היא נגד כל המצוות שבתורה", וגם אם "מתבטל חיובן של כמה מצוות או אם יש איזה דוחק המונע מקיום המצוות ומכריח לבקש דרכים כדי להיות נפטרים מהם מפני הדחק, לא נגרע בזה 'ערך קדושתה וחיבתה במצוות ישיבתה'". וכשם שהדבר נכון לגבי אזור הכלול בתחומי ארץ-ישראל שקדושתו הופקעה, כך הדבר נכון גם לגבי אזור שהוא מלכתחילה מחוץ לגבולות ארץ-ישראל על פי ההלכה; מי שגר באזורים אלה מקיים מצוות יישוב ארץ-ישראל, אם הוא גר בגבולות הכלולים בגבולות ההבטחה, או בגבולות שהורחבו. מי שגר באילת, כמו בני משפחתי, או מי שגר באשקלון, מקיים איפוא את מצוות יישוב ארץ-ישראל.

לשאלת גבולות הארץ יש משמעויות הלכתיות רבות. יש לתת על כך את הדעת בהרחבה. יש לעיין בכל היבטיה של שאלה זו. העיון מחייב התייחסות לנאמר בשאלה

זו בכל התקופות, החל במקרא, דרך ספרות חז"ל, וכלה במסקנות הפוסקים בני זמננו החיים עמנו היום.

מרדכי קורן

הדברים שנאמרו מדברים בעד עצמם. יש כאן מורכבות גדולה והוצגו כאן דעות שמדגישות היבטים שונים ודרך הסתכלות שונה, אך הכל למען אותה מטרה ומתוך אותה נקודת מוצא, אני מסכם בקריאה ללמוד, להכיר את המקורות שבלעדיהם לא נוכל לחנך לאהבת הארץ ולקיום מצוותיה.